

IVAN KUPČÍK

ČESKÉ ZEMĚ NA MAPÁCH STŘEDNÍ EVROPY DO POLOVINY 17. STOLETÍ A JEJICH TYPOLOGICKÉ ČLENĚNÍ

I. Kupčík: *Czech countries in maps of Central Europe up to the middle of the 17th century and their typological classification.* – Geografie–Sborník ČGS, 111, 4, pp. 436–453 (2006). – The article presents a representative selection of a nearly hundred of the oldest maps of Central Europe which were influencing the development of map representation of Czech countries and mostly have not yet been published in Czech literature. Geographical content of map representation of Bohemia, Moravia and Silesia in maps of the Central European area is as informative as in separate maps of these territories. Cartographical information does not end on the other side of our border, but it links to representation of neighbouring countries and stresses political, religious, communication, linguistic and other connections and particularities as well. The selection is based on typographical classification (into ten groups) of printed maps of the Central European area of German, Italian, Dutch and French origin dating from the end of the 15th century to the middle of the 17th century. Its knowledge is necessary to determine genealogy of Central European and regional maps from the period approximately till 1650.

KEY WORDS: Central Europe – cartographic representation till 1650 – map types – map genealogy.

Úvod

Symposium k nedožitým 100. narozeninám univerzitního profesora dr. Karla Kuchaře (1906–1975) poskytlo ideální příležitost poprvé prezentovat vzácná kartografická znázornění území českých zemí, která v našich tuzemských sbírkách postrádáme. Jedná se o rukopisné unikáty, popř. o tištěné deriváty, tj. o mapy s volnějším vztahem k předloze, uložené v zahraničních archivech a knihovnách. Výběr z předložených map je výsledkem rozsáhlé korespondence a nesčetných cest, které jsem podnikl během posledního čtvrt století do západoevropských sbírek, kde se naskýkala příležitost objevit po předeslaných dopisech nové dokumenty k dějinám české, moravské a slezské kartografie.

V první etapě bych chtěl upozornit na vzácná kartografická znázornění území našich historických zemí, která jsou součástí nejstarších přehledných map středoevropské oblasti do konce třicetileté války. Již pohled na politické znázornění střední Evropy kolem r. 1650 nás přesvědčí, že při sestavování kritické studie mapového obrazu českých zemí nelze pominout kartografická znázornění Čech, Moravy a Slezska na mapách německých zemí vydávaných od konce 15. století, na italských mapách od počátku 16. století, na mapách nizozemské produkce, vydávaných od poloviny 16. století a na mapách francouzských autorů a nakladatelů od počátku 17. století. Těchto map, rukopisných a tištěných, je značné množství, a proto je třeba se zaměřit především na mapy tištěné (typografické) a z nich zejména na ty, které znamenaly nový vý-

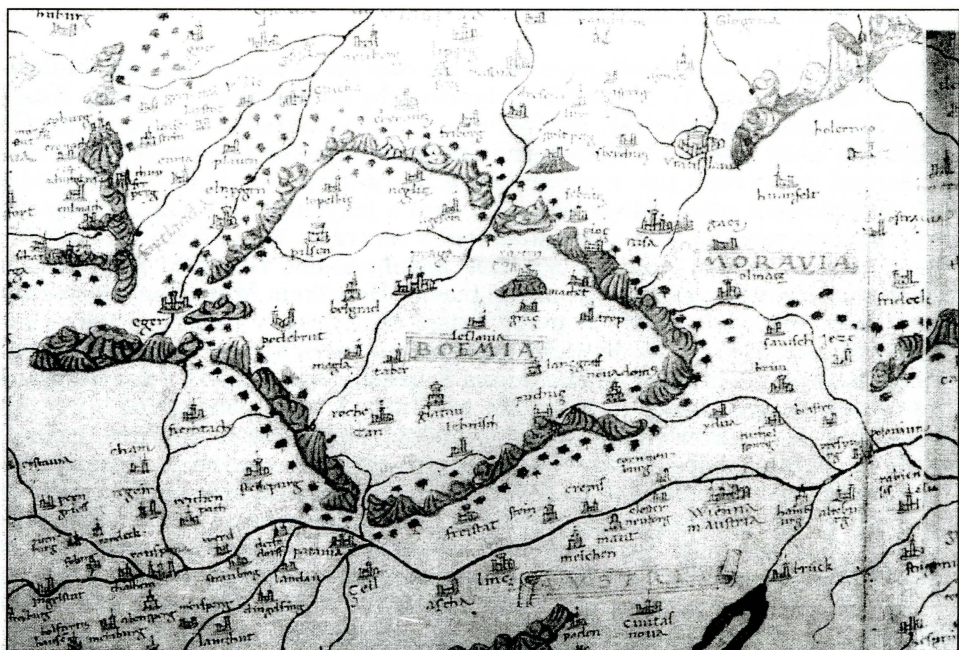
vovový stupeň. Geografický obsah mapových zákresů českých zemí na mapách středoevropské oblasti je neméně informativní jako znázornění na samostatných mapách těchto území. Kartografické informace nekončí bezprostředně za našimi zemskými hranicemi, nýbrž plynule navazují na zákresy ostatních středoevropských zemí a upozorňují na politické, církevní, komunikační, jazykové a další souvislosti a zvláštnosti, jejichž vyhodnocení stojí před námi.

Při vyhodnocování možných metodických předloh se ukázalo, že většina regionálních i národních prací je založena na abecedním popř. chronologickém principu bez tolik potřebného členění dle typu mapy. Jedná se o mapy popř. o skupiny map, pro které je charakteristický společný, všeobecně srozumitelný *typus*. Typologické členění je možné dle kartografického provedení, dle formy uveřejnění, dle účelu použití, dle skupiny měřítek atp. Členění se zakládá na detailní pramenné analýze příslušné mapy, která umožní konstrukci kartografických *stemmat* (genealogií), ze kterých je postavení každé jednotlivé mapy zjevné.

Při zpracovávání textu jsem použil vlastního soupisu vzácných mapových bohemik uložených v cizině, který jsem dosud neuveřejnil. Celkem se jedná o přibližně o jedno sto map, které jsem odlišil dle chronologického pohledu do deseti typologických skupin. Z redakčních důvodů uvedu jen reprezentativní výběr mapových výřezů s územím českých zemí, z technických důvodů pouze černobíle reprodukce.

Mapy Kusánova typu

Jeden z nejstarších mapových obrazů Čech a Moravy v zahraničí, pomíne-li mapovou skicu středoevropské oblasti v rukopisném oddělení bavorské

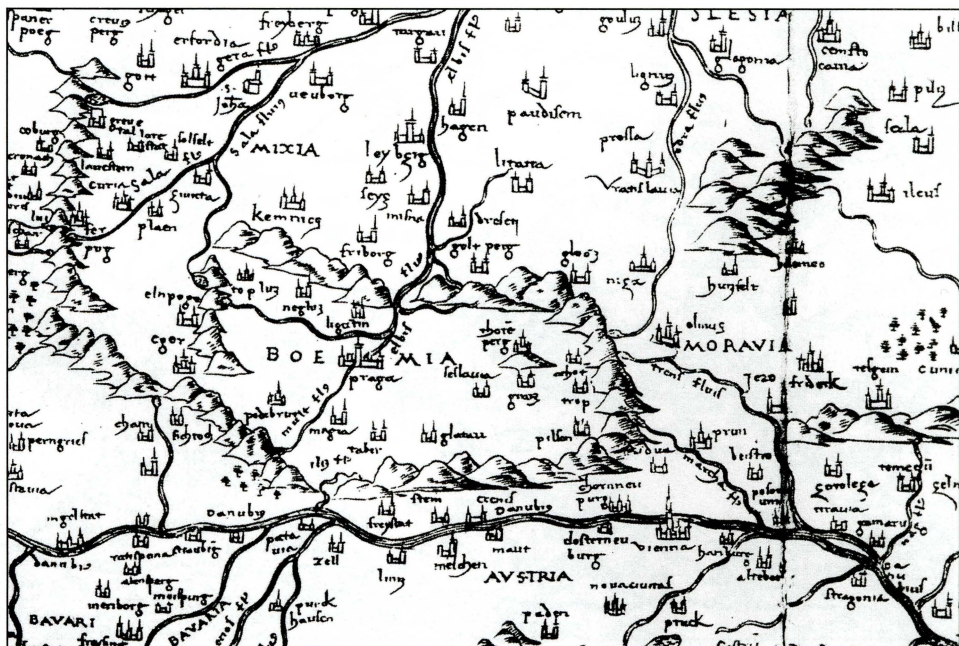
Obr. 1 – Typus CUSANUS. České země na rukopisné mapě střední Evropy od Henrica Martella z Ptolemaiova rukopisu *Descriptio Germania Moderna* (cca 1493). Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

Obr. 2 – Typus CUSANUS. České země na rukopisné mapě střední Evropy od Henrica Martella z rukopisu *Insularium illustratum*. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

státní knihovny v Mnichově, nacházíme na rukopisné mapě z národní knihovny ve Florencii (obr. 1). Mapa náleží typologicky do počáteční fáze map Kusánova typu, které předcházely tištěným verzím mapy střední Evropy kardinála Mikuláše Kusy (1401–1464). Severně orientovaná mapa je v originálu kreslena černou a červenou tuší a akvarelem na pergamen v do té doby neznámém lichoběžníkovém rámu. Mapa postrádá titul a jakýkoliv další text, zeměpisné souřadnice a měřítko, které lze odhadnout v centrální části na cca 1:3 500 000. Mapa je jako *tabula moderna* součástí nedatovaného rukopisu Ptolemaiovy Geografie, který je na titulní straně signován Henrikem Martellem Germanusem (činný cca 1480–1496). K mapě náleží třístránkový text *Descriptio Germania Moderna*, který je identický s textem na zadní straně mapy z latinského vydání světové kroniky od Hartmana Schedela (1440–1514). Jako terminus *post quem* vzniku kresby je pokládán rok 1493. Uvnitř pohraničních hvozdů v Čechách jsou zakreslena jen vybraná města, stejně tak na Moravě, v Kladsku a ve Slezsku, přičemž zakresly poslední tři jmenovaných zemí jsou posunuty oproti Čechám zdánlivě na sever. V Čechách postrádáme tok horního Labe a Ohře, tok opouštějící obě jihočeské kotliny imaginární šumavskou průrvou na jih je bavorský Ilz, vlévající se u Pasova do Dunaje. Pohraniční pohoří české kotliny je na hranici s Moravou předimenzovaně znázorněné a v oblasti chebského výběžku zůstává otevřené. Poloha řady měst jako např. *Rochozan* (Rokycany), *Glatau* (Klatovy) a dalších neodpovídá skutečnosti. Dobovou raritou mezi českými městy je zakres Náchoda (*Nachot*), který v následujících desetiletích povětšinou opět chybí (Biblioteca Nazionale, Firenze).

Poněkud odlišný obraz českých zemí na rukopisné mapě Kusánova typu najdeme na zámku v Chantilly severně od Paříže (obr. 2). Barevná mapa je sou-

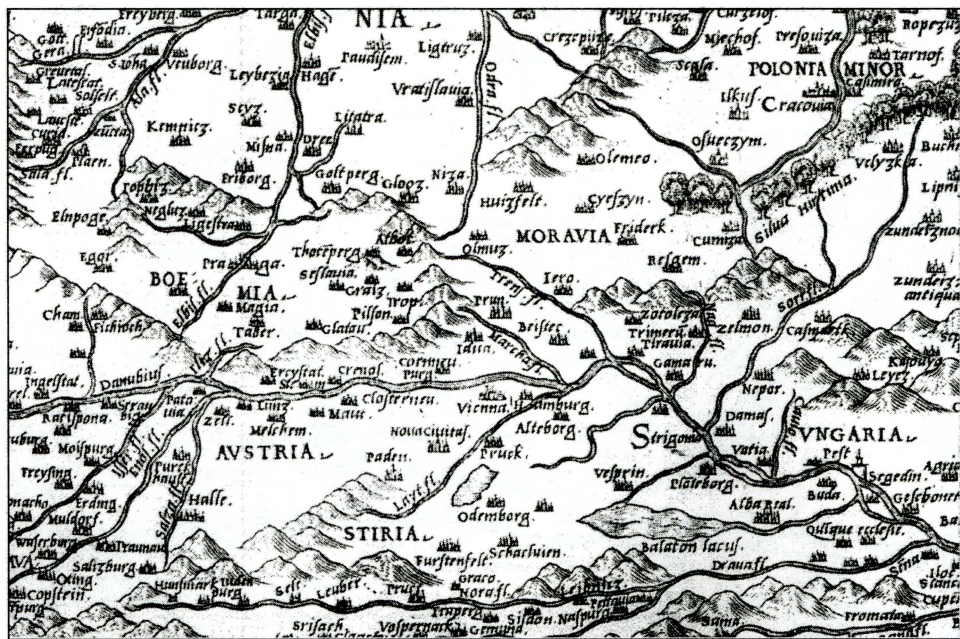

Obr. 3 – Typus CUSANUS. České země na tištěné mapě střední Evropy od Francesca Rosselliho, Florencie, cca 1447/1448. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

částí rukopisu *Insularium illustratum* od Henrica Martella Germana a obsahuje na zadní straně první dvě kapitoly spisu *De origine, situ, moribus ac populis Germania*, nejstaršího písemného pramene o Germánech od římského spisovatele Cornelia Tacita (cca 55–120 po Kr.) z r. 98. V kartografické literatuře nebyla tato mapa dosud popsána. V českých zemích zůstává zakreslení vovodpisu nadále nedokončený, i zde nachází nejmenovaný tok cestu z vnitrozemí Čech do Dunaje. Města Cheb (*Eger*) i Loket (*Elenpogen*) jsou lokalizována západně od pohraničních hvozdů (Musée Condé, Château Chantilly).

Společnou mapou autorů Henrica Martella Germana a Francesca Rosselliho 1447/1448 z období kolem r. 1490 začíná genealogie tištěných map Kusánova typu (obr. 3). Mapa se nachází v italské národní knihovně ve Florencii a chybí ve veškeré starší literatuře, byla popsána teprve r. 1947 Italem Floriem Banfim. Pohraniční pohoří Čech jsou otevřena nejen u Chebu (*Eger*), ale i u Lokte (*Elnpogo*), nejmarkantnější chybou je falešné umístění např. Klatov (*Glatau*) a Plzně (*Pilsen*) do východních Čech a východočeských lokalit západně od Vltavy (*Mult fls*). Svědčí to o používání ještě jižně orientovaných mapových předloh (Biblioteca Nazionale Firenze).

Kolem r. 1470 se ve Florencii objevuje již tištěná mapa světa v lichoběžníkové podobě. Obdobou této podoby pro střední Evropu je mědirytina římského nakladatele Antonia Salamanky (cca 1500–1562) z r. 1548. Jedná se o jednolist, který má v centrální oblasti měřítko cca 1:4 000 000. Vedle předloženého exempláře z privátní sbírky v Bonnu (obr. 4) existuje exemplář v pařížské Národní knihovně. Mapa je na okrajích vybavena geografickými souřadnicemi a písmenem G (Gradi) ve čtyřech rozích. Ve vnějším rámu se nacházejí klimatické údaje, rovnoběžkové zóny dle antického členění a údaje o délce trvání denního svět-

Obr. 4 – Typus CUSANUS. České země na mědirytině *Tabula Moderna Polonia, Ungariae, Bohemiae* od Antonia Salamanky, Řím 1548. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

la. Salamanka se při znázorňování českých zemí vrací k větší výrazovosti, zejména u siluet místních signatur. Rytec mapy není znám a jeho určení je obtížné. Obsahově se jedná o přesnou kopii závěrečného pojetí *Tabula moderna* vydání Ptolemaiovy Geografie v Římě v r. 1507. Vznikly přitom tiskové chyby jako *Dree* (Drážďany). Mapa je klasickým příkladem, jak byla geografická jména z cizích předloh nekriticky přejímána a zfalšována. Západočeská města Plzeň a Klatovy leží nadále východně od Prahy (Sammlung Fritz Helwig, Bonn).

Mapy Etzlaubova typu

Mapy Etzlaubova typu a znázornění českých zemí na nich není třeba znovu představovat, byly analyzovány v článku Ivana Kupčíka „Vývoj mapového zobrazení českých zemí na mapách poutnických cest do poloviny 16. století“ v publikaci „Z dějin geodézie a kartografie 8“ (Rozpravy Národního technického muzea v Praze, 136, 1995), s. 34–39. Jako příklad mapy Etzlaubova typu uvádím nástěnnou mapu J. de Gourmonta *Germania noua descriptio*, Paris, 1545. (British Library, London, obr. 5).

Mapy Zellova typu

Kolem r. 1544 vyšla mapa střední Evropy od Heinricha Zella, která ovlivnila na 30 let kartografické znázornění střední Evropy. Příznačné pro Zellův mapový typ jsou mapové bohatství, které odpovídá tehdejšímu stavu regio-

Obr. 5 – Typus ETZLAUB. České země na dřevorezu Jérôme de Gourmonta *Germania noua descriptio*, Paříž 1548. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

nální kartografie a mapová struktura. Synopse podtrhuje, že Zellovu typu příslušející mapy přes značné vnější rozdíly spolu úzce souvisejí. Heinrich Zell (1518–1564), dřevorytec a tiskař, zahájil ryteckou kariéru ve Štrasburku, kde r. 1560 vyšla pod titulem *Germaniae descriptio* i předložená mapa střední Evropy (obr. 6). Lokalizace měst je až na několik výjimek správná, znázornění horopisu je následkem hrubého dřevorezu předdimenzované. Stella byl od r. 1555 knihovníkem pruského vévody Albrechta v Königsberku. Jediný dochovaný exemplář shodl 1945 v Drážďanech.

Zellovu typu se nápadně podobá typ mapy, který vyvinul nezávisle jižně od Alp Giacomo Gastaldi (1500–66). Pocházel z Piemontu, od r. 1539 se zdržoval v Benátkách, kde se ucházel o získání tiskařského privilegia. Neautorizované tisky byly v Benátkách díky přísné cenzurní a privilegové politice vyloučeny. K jeho prvním známým pracím patří *Germania nova tabula* (1542). Gastaldi použil poprvé i oválného modifikovaného zobrazení, známého během celého 17. století jako *Mappa del Gastaldi*. Gastaldi se zasadil v Benátkách pro opětovné používání měditisky, vylepšoval Ptolemaiovy koordináty a vyhodnocoval nejnovější cestovní zprávy. Gastaldiho vliv byl patrný v celé Evropě a proto je jeho zakres českých zemí významný zejména na benátské mapě z r. 1552 (obr. 7). Čechy a Morava jsou díky generalizaci způsobené malým formátem mapy zdařile vykreslené, jemná mědirytina cca 1:4 000 000 znázorňuje v Čechách podstatně bohatší vodopis než na předchozích mapách a zakresluje i pohraniční města na české straně hranice. Mapa je vědeckohistoricky významná, neboť se jedná o první italské vydání, na kterém je uveden Gastaldi jako autor (spoluautor G. Giolito). Na okrajích postrádá mapa dobově běžnou alegorii politických poměrů. (Sammlung Fritz Helwig, Bonn).

Obr. 6 – Typus ZELL. České země na dřevorytu střední Evropy *Germania descriptio* od Heinricha Zella, vydaného ve Štrasburku 1560. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

Obr. 7 – Typus ZELL. České země na mapě Německa autorů Giacoma Gastaldiho a G. Giolita, Benátky 1552. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

Obr. 8 – Typus ZELL. České země na mědirytině *Nova Germania Descriptio* autorů Georje Lilyho (?) a Michele Tramezzina, Řím 1553. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

Příkladnou mapou Zellova typu je přehledná mapa střední Evropy anglického historika, římskokatolického duchovního a kartografa, Georje Lilyho (cca. 1510–1559) a M. Tramezzina, Řím 1555 (obr. 8). Lily opustil univerzitu v Oxfordu bez akademického stupně a odešel do Itálie. Roku 1554 se vrátil do Londýna, kde zemřel jako kanovník katedrály sv. Pavla v Londýně a Canterbury. Mapa je věnována Ottovi Truchsessovi z Waldburgu (1514–1573), pozdějšímu biskupovi z Augsburku, se kterým se Lily setkal v zimě 1553/54 v Dillingen při své cestě zpět do Londýna. Pro mapu byly použity pravděpodobně nizozemské a německé prameny. Dominantní je zakres říční sítě, horám a lesům věnoval Lily jen formálnější pozornost. Ke znázornění hor a lesů používal Lily otisků razítek pro několik druhů stromů, hor a jejich seskupení a jen několik málo míst dokresloval individuálními vlastnoručními zákresy. Mědirytina v měřítku cca 1:2 600 000 patří k prvním, která odlišuje arcibiskupská a biskupská sídla (Praha, Olomouc, Vratislav etc.). Lily používal jako autogram vedle zkratky G. L. A. (Georgius Lilius Angelus) namísto podpisu zakres tří lilií. Na výřezu není vidět papežské imprimatur (schválení do tisku), které bylo pokládáno za součást oficiálního kartografického protestu proti šíření protestantismu. Jednotisk se vyskytuje často ve sběrných atlasech (Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel).

Typologicky izolované (nezávislé) mapy 16. století

V impressu je uvedeno, že tato první reprezentativní nástěnná mapa střední Evropy byla vyhotovena 1547 v Bruselu a vybavena tříletým privilegiem (obr. 9). Autorem mapy je dle podpisu ve věnování Christoph Kegel (Khegel,

Obr. 9 – NEZÁVISLÝ typus 16. století. Čechy a Morava na tištěné nástěnné mapě Německa od Christophu Kegela (Pyramiuse), Antverpy 1547. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

nar. cca 1500–1510, zemř. po r. 1556), pocházející z Villachu v Korutanech. Ve věnování v mapě se Kegel podepisuje latinsky jako Pyramius a představuje se jako sekretář německé císařovy kanceláře. Rytec a tiskař mapy nejsou známi, jako oficiální zodpovědná za tisk připadá v úvahu spíše tiskárna v blízkých Antverpách. Celá mapa demonstuje projev oddanosti Karlu V. a glorifikuje jeho absolutní nárok na moc, jakýkoliv odkaz na hierarchní strukturu říše chybí.

K osobní kvalifikaci, která by opravňovala Christophu Kegela k vytvoření díla, chybějí jakékoliv prameny. Jako podklady pro kompilaci celé mapy použil Kegel všech existujících regionálních map. Pro Čechy to byla očividně Klaudyánova mapa z r. 1518, východně od Odry Wapowského mapa z r. 1526. Při pokusu použít prameny rozdílného druhu a provenience k vyhotovení inovativní mapy byl Kegel úspěšný. Nedostatkem vzhledem k velkému formátu a malému měřítku je relativně malá hustota místních názvů, která je na Moravě minimální. Velmi dobrá je naproti tomu grafická podoba mapového písma, kterého použil ve čtyřech podobách. Pro antické a současné názvosloví použil Kegel antiqva versálky rozdílné velikosti pro latinské názvy kmenů (BOCHEMVM, MARCOMANI), kursivní versálky pro latinské výrazy současných zemí (BOHEMIA REGNUM, MORAVIA), ale i německé fraktury (Beheim Kunigreich, Merhern) a malého kurentního písma pro současné pomístní jména a názvy řek *Lanzkron* (Landškroun), *Markse* (Morava) atp. Pro sídelní signatury použil stylizovaných siluet s pozičními body, odstupňovanými velikostí dle významu. Speciálními značkami jsou označena sídla arcibiskupů

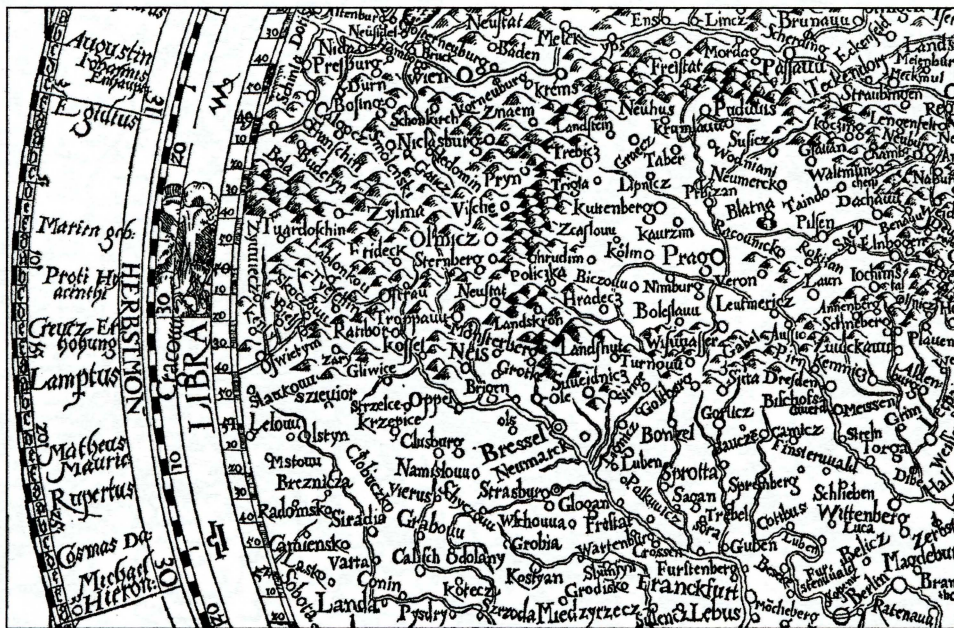
(mitra s křížem), biskupů (mitra, infule), sídla regentů (prapor) a říšská města (orel) – Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel.

Mapy typu Tilemana Stelly a Abrahama Ortelia

Paralelně s „chorografiemi“ vyvinutými německými geografi rozkvétala v 16. století i regionální kartografie, která nacházela zejména v německých zemích na významu. K jejím zástupcům patřil vedle Waldseemüllera a Münstera právě württemberský matematik a kartograf Tilemann Stella (1525–1589), který byl již pod vlivem Mercatorových měřických metod. U mapy Stellova typu se jedná většinou o tištěné, stále přesnější a dokonalejší znázornění vodní sítě ve středních a malých měřítkách, často s mapovým rámem kruhového tvaru.

Geografická poloha jednotlivých míst jižně orientované mapy je udána polárními souřadnicemi, které jsou uvedeny ve spodní části jednotisku. (obr. 10). Od středu kruhové mapy, označeného křížkem, který leží asi 3 mm západně od Coburgu v horních Francích a byl provláknut nitkou s pohyblivými se perlou, mohl uživatel mapy na natažené niti podle tabulek perlou nastavenou vzdáleností a dle úhlu nitě od 1 do 30 stupňů snadno nalézt hledané místo.

Na okruzích od zevního po vnitřní je znázorněn římský kalendář bez přestupných roků, dny v týdnu od pondělí do neděle (*a* až *g*), jména svatých (*Egidius* etc), název měsíce, např. září (*Herbstmon*) s počtem dnů v měsíci (30), dělení 1 až 30 stupňů pro jedno z dvanácti znamení zvěrokruhu (zodiaku, např. *LIBRA* = Váhy), s názvem nejbližšího města za mapovým rámem (*Cracow*) a údaje stupňů zeměpisné šířky po 10°.

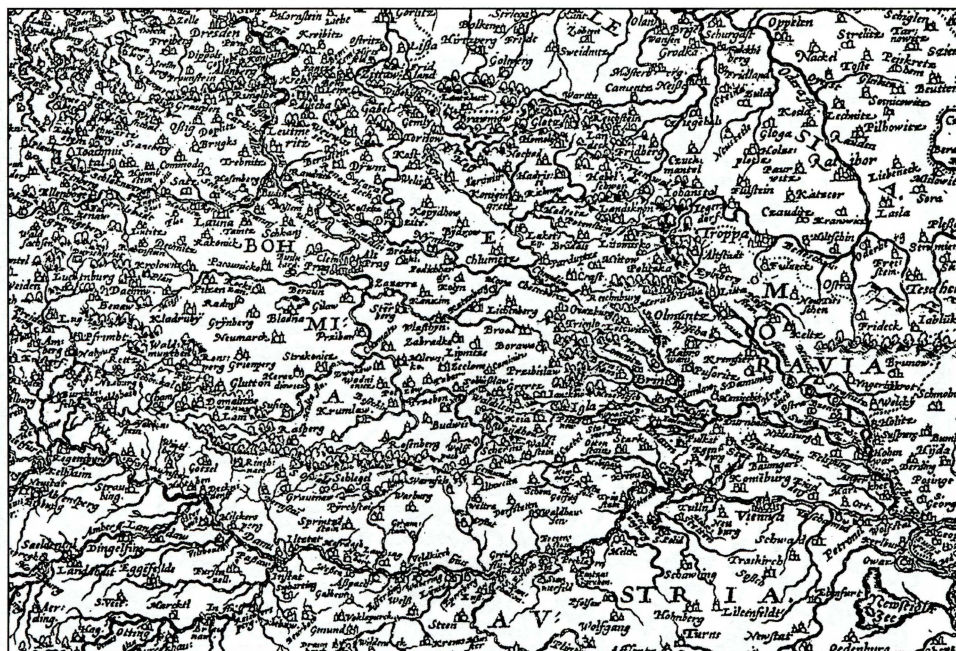
Obr. 10 – Typus STELLA/ORTELIUS. České země na kruhové mapě *Die gemeine Landtafel des Deutschen Landes* Tilemana Stelly, Wittenberg 1560. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

Autor přehledného jednotisku s kruhovou mapou německých zemí (*Gemeine Landtafel des Deutschen Landes*) Tilemann Stella vyhotovil mapu ve Wittenberku v r. 1560, kdy obdržel pevné místo jako Mathematicus na dvoře vévody z Meklenburku. Ve stejném roce doprovázel vévodu Johanna Albrechta do Saska, Čech, Rakouska, Uher a Slezska. Kruhový tvar a jižní orientace mapy jsou jednoznačně odvozeny od obdobné mapy na slunečním přístroji Sebastiana Münstera z let 1525 popř. 1527, počet měst je oproti mapě na Münstеровě slunečním přístroji podstatně větší. Nejdůležitějšími tištěnými prameny byly regionální mapy z tištěné Münsterovy „Kosmografie“ (1544). Potvrzuje se to zejména při srovnání zákresu tří vedlejších toků Odry severně od Wrocławu, které je známé jen na mapě Slezska od neznámého autora, obsažené od r. 1544 právě v „Kosmografii“. Kartometrická analýza prokázala precizní znalosti zeměpisných šířek 70 vybraných měst, z českých zemí bohužel jen Prahy a Olomouce (Sammlung Thomas Niedwodniczanski, Bitburg).

Mapy Sgrootenova typu

Autorem dalšího archeotypu je Christian Sgrooten (cca 1532–1608) ze Sonsbecku na dolním Rýnu, pozdější kartograf ve službách španělského krále Filipa II., nizozemského místodržícího. Sgrootenův osobitý styl je znám především z obou rukopisných atlasů z let 1573 (Královská knihovna v Bruselu) a 1592 (Královská knihovna v Madridu).

Na vzniku Sgrootenova mapového typu, který ovlivnil produkci tištěných map střední Evropy ve 2. pol. 16. století, zanechal rukopis Frans Hogenberg,

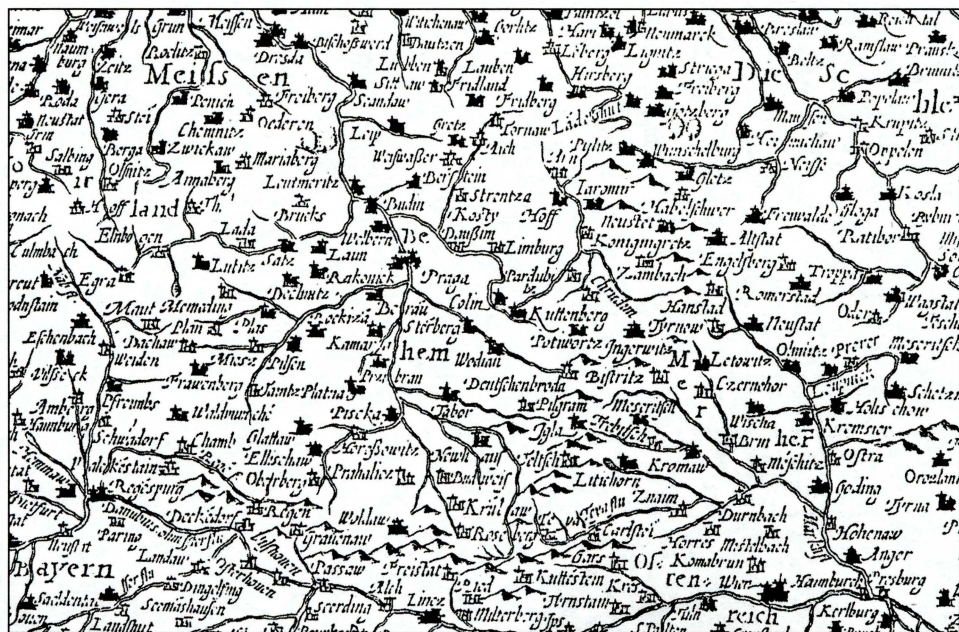
Obr. 11 – Typus SGROOTEN. České země na mědirytině *Deutschlandt Germania Typus* od Franse Hogenberga, 1. vydání Kolín nad Rýnem 1576. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

rytec z Kolína nad Rýnem. Frans Hogenberg (nar. cca 1538 v Hechelenu, zemř. 1590) byl jedním z nejznámějších mědirytců 16. století. Jeho mapa *Deutschlandt Germaniae Typus* (1576) sloužila jako podklad pro mapu *Germania* (cca 1:3 000 000) v atlasu Gerharda Mercatora (Duisburg 1586). Vzhledem k obsahu, měřítku a kladu listů byla vzorem pro všechny mapy Německa v atlasech 17. století.

Mapa z r. 1576 náleží k jeho nejdůležitějším dílům, dle signatury byla sestavena jím osobně (obr. 11). Podstatně lepší obraz Slezska se zakládá již na znalosti mapy Martina Helwiga z r. 1561. Některé detaily na Moravě, jako např. časté zákruty řeky Moravy, hovoří o použití r. 1569 první tištěné mapy Moravy od Pavla Fabricia. Jinak než např. na Sgrootenově nástěnné mapě z r. 1566 je na této o deset let později vytištěném zpracování velmi konkrétní politická výpověď, hranice říše limitují stejné bodové linie. Slezsko je znázorněno jako komplikovaně strukturovaný majetek německých Habsburků. Zcela chybí hranice mezi Polskem a mezi na lénu závislým, ale samostatným vévodstvím Pruském. Jak ukazuje mapa Hogenbergova, byl obsah původních mapových předloh pro české země díky účelnému výběru a různým změnám v Antverpách, Amsterdamu, Duisburgu a v tomto případě v Kolíně nad Rýnem podstatně zjednodušený (Offentliche Bibliothek der Universität Basel).

Mapy Mercatorova – Hondiova typu

Tzv. „nizozemská“ fáze ovlivňování map německých zemí a tím i střední Evropy pokračuje po Sgrootenovi mapami Mercatorova–Hondiova typu. Těch-

Obr. 12 – Typus MERCATOR/HONDIUS. České země na mapě *Germania regnum totius Europae*, Matthea Florimio, Siena, cca 1600. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

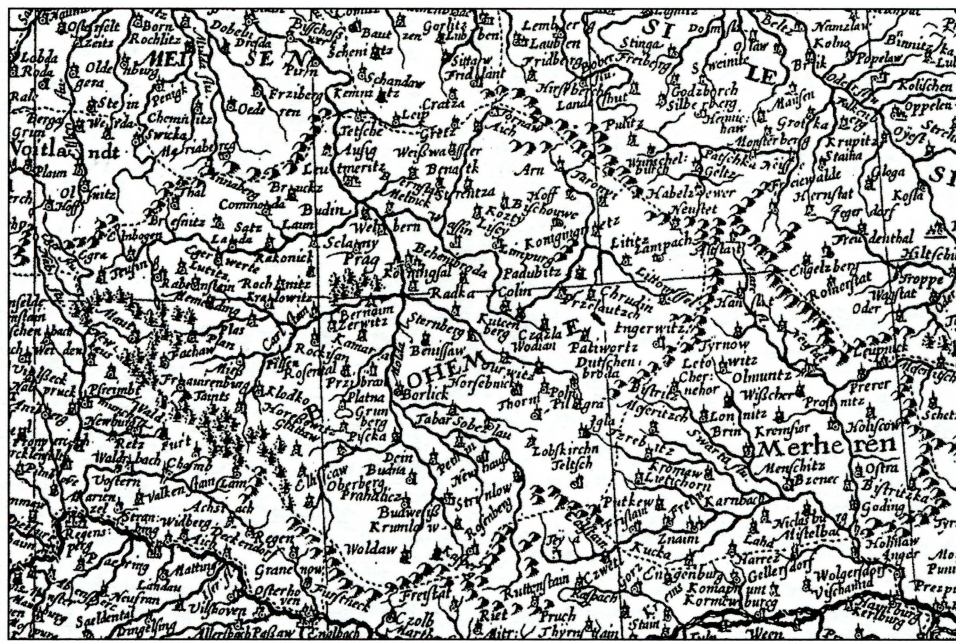
to map, převážně atlasových, je značné množství. Jejich obsah podléhal komerčním zájmům, kompozice map a mapový styl měly kompilační charakter. K výjimkám patřili kopisté mimo Nizozemí, kteří dokázali vtisknout mapám osobitý, mnohdy národní koncept. K těmto autorům patří Matteo Florimi a jeho mapa vyhotovená v Sieně kolem r. 1600 (obr. 12).

Místo původu a datum narození Mattea Florimiho jsou neznámé. Těsně před r. 1600 žil v Sieně, kde pravděpodobně převzal tiskárnu rodinného příbuzného. Během několika málo let vybudoval oficinu patřící k nejdůležitějším mapovým nakladatelstvím v Itálii první poloviny 17. století. Zemřel 1613 v Sieně. Podkladem mapy se zdá být mapa střední Evropy kolínského nakladatele Overatha z r. 1598, společnou předlohou mapy Overatha a Florimiho může být přímo i Mercatorova mapa střední Evropy z r. 1585.

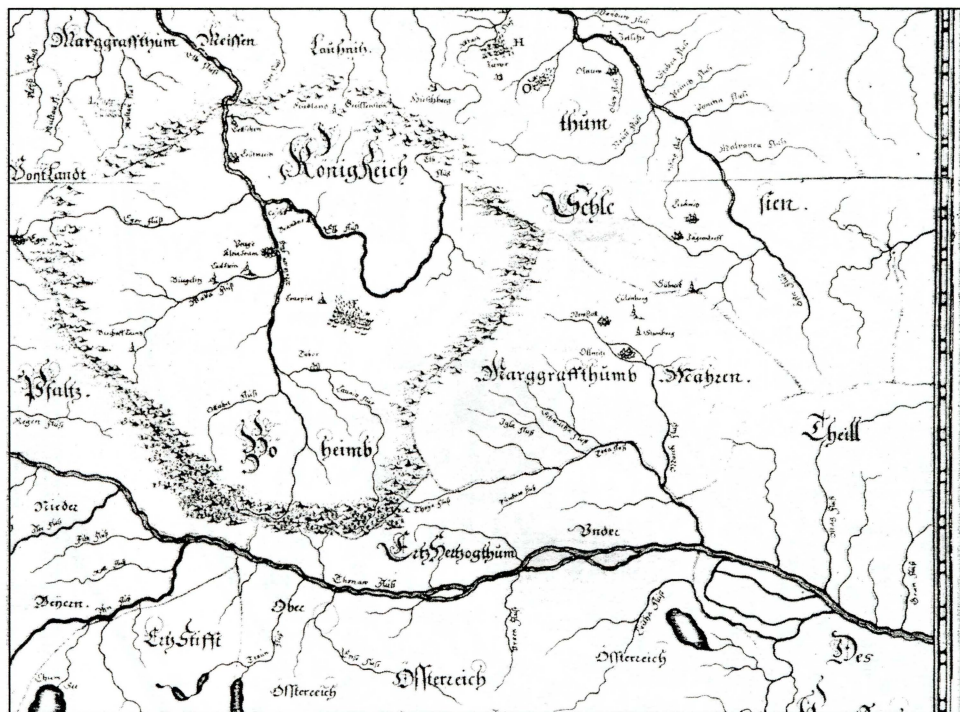
Na mapě není u Čech znázorněn pohraniční věnec hor, proto není vymezení území českých zemí na první pohled jednoduché. Názvosloví je kombinací zkomolených německých a českých jmen (*Košty*), z hlediska studia vývoje jazykové ortografie je mapa bez významu (Antiquariat Gebr. Haas, Bedburg-Hau).

Mapy Mercatorova – Blaeuova typu

Mapy tohoto typu jsou spojeny již se jménem Mercatorova syna Rumolda (1548/50–1599), třebaže jsou ještě silně ovlivněny otcem evropské kartografie. K osobitým zástupcům nového období setrvávající komerční mapové produkce náleží pařížský nakladatel Nicolas Langlois (1640–1703) a jeho mapa z ob-

Obr. 13 – Typus MERCATOR/BLAEU. České země na mědirytině *Carte general de l'Empire d'Allemagne* od Nicolas Langloise, Paříž, cca 1660. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

Obr. 14 – Typus MERCATOR/BLAEU. České země na rukopisné nástěnné mapě *Amore pacis* od Matthäuse Meriana a Carla Heinricha van der Ortena. Frankfurt nad Mohanem, po r. 1650. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

dobí kolem r. 1660. Mladý Langlois se osamostatnil již 1655, mědirytina se dostala do jeho rukou z dědictví Jeana Boisseau (činný 1631–1658), nové vydání v podobě jednolistu spadá do počátku jeho činnosti (obr. 13). Při této příležitosti byla mapa jazykově přepracovaná z latiny do francouzštiny, jak svědčí např. regionální názvy např. BOHEME. Vedle názvu *Prag* je Praha dislokována i pojmem *Koenigsal* (Královský sál), hranice Čech jsou vymezeny nejen pohraničními pohořími a hvozdy, ale i čárkovane (Bibliothèque Nationale, Paris).

K německým modifikacím stejného typu náleží mapa nakladatele Matthäuse Meriana (staršího, 1593–1650) a kresliče, rytce a tiskaře Carla Heinricha van der Ortena (zemř. 1691), vydaná pod titulem *Amore pacis* (Frankfurt am Main, po r. 1650). Mapový výřez z nástěnné rukopisné mapy předkládá podrobnou říční síť, znázorněna je i Českomoravská vrchovina, oddělující Čechy a Moravu se Slezskem (obr. 14). Zastaralé mapové písmo je v němčině (Bibliothèque Nationale, Paris).

Typologicky izolované (nezávislé) mapy 1. poloviny 17. století

Typologické zařazení následujících dvou map není možné. Jedná se již o mapové tisky z první poloviny 17. století, tj. o řemeslně vyhotovené konglo-

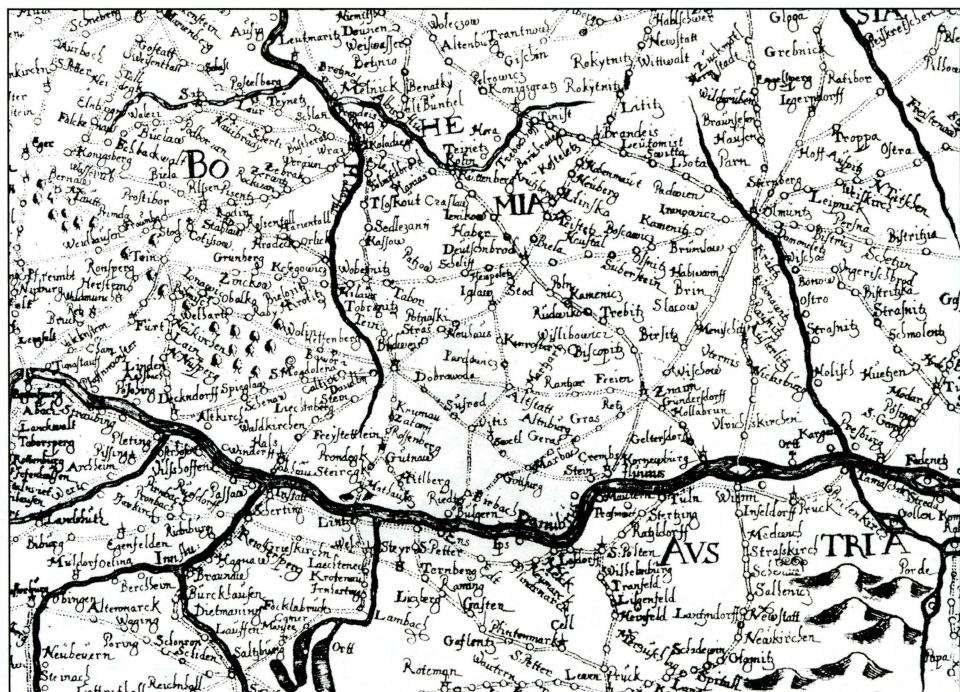

Obr. 15 – NEZÁVISLÝ typus 1. poloviny 17. století. Česká země na kruhové mědirytině *Geographischer Ausszug Teutscher Nation mit seinen zugehoerigen Land* od Davida Manassera, Augsburg 1631. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

meráty podřadné kvality, které jsou ale vzhledem k tematickému zaměření historicky důležité.

Prvním příkladem je mapový výřez českých zemí z kruhové mapy Davida Manassera (zemř. 1637) z Augsburgu z r. 1631 o průměru 28 cm vnitřního rámu (obr. 15). Jednotisk z měděné desky má měřítko cca 1:4 500 000, mezi dvojitými okrajovými liniemi mapy jsou údaje zeměpisné šířky (LATITVDO) po čtyřech minutách. Podklad pro mapu je neznámý, mapový obraz je zkruslený, zjevná je podobnost s mapami od H. Zella. Podstatné chyby nacházíme v umístění regionálních názvů, kdy je *Chruden* (Chrudim) umístěna v Podkrkonoší, UNGARIA nad Žilinou, kuriózní jsou jména měst *Putwis* (Budějovice), *Znin* (Znojmo), *Hedonin* (Hodonín), *Olmenz* (Olomouc) a další. Autorův intelektuální přístup ke kartografii se zdá být omezený (Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel).

150 let trvalo, než v českých zemích dominantní říční síť opět vystřídala síť „silničních“ spojení. Stalo se tak na mapě střední Evropy bratří Georga Conrada Junga (1612–1691) a Johanna Georga Junga (1583–po r. 1641), vydané v r. 1641 v Rothenburgu a věnované Ferdinandovi III. (obr. 16). Mapu lze pokládat za předstupeň silničních a poštovních map 17. a 18. století a mýtních popř. celních map 18. století (Stadtbibliothek, Ulm).

Obr. 16 – NEZÁVISLÝ typus 1. poloviny 17. století. České země na „silniční“ mapě *Totius Germania novum Itinerarium Studio* od bratří J. G. a G. C. Junga, Rothenburg 1641. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

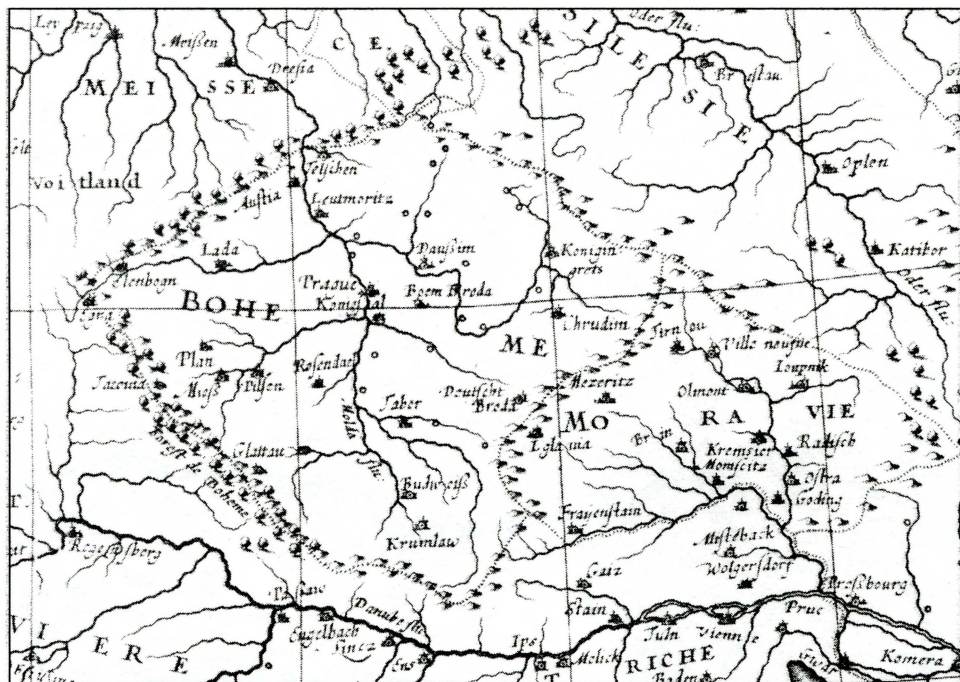
Typologický přechod

Závěrem lze demonstrovat mapu, která nenáleží k žádné typologické skupině, nýbrž tvoří typologický přechod k dalším typům středoevropských map, které již překročily práh 2. poloviny 17. století.

Jedná se o mapu Cornelise Danckertse (1603–1656), vydanou v Amsterdamu cca 1635. Mapový obraz českých zemí znázorňuje v tomto případě po-francouzštěné, silně generalizované zpracování blíže neurčitelné předlohy (obr. 17). Důraz je kladen na znázornění říční sítě, v Čechách je chybně zakreslen tok středního Labe. Tečkovaně jsou znázorněny hranice obou zemí, zákres většiny měst v kroužcích postrádá popis, zeměpisná délka je počítána nezvykle od nultého poledníku hory Pico de Teide na ostrově Tenerife, kterého 70 let po míšeňském kartografu Hiobu Magdeburgovi (1518–1595) z tehdy mladého hornického města Annabergu na jeho mapě Míšně (1562) začal používat i Danckerts. Několik let předtím zkonstruoval Christophe Tassin (činný 1630–1646) nástěnnou mapu Německa, která byla kompilovaná podobným způsobem (*Antiquariat Gebr. Haas, Bedburg-Hau*).

Závěr

Otevře-li seznamy přednášek Přírodovědecké fakulty ze druhé poloviny 60. let a z počátku 70. let nedávno uplynulého století zjistíme, že prof. Karel Kuchař

Obr. 17 – NEZÁVISLÝ typus 1. poloviny 17. století. České země na mapě *Carte Generale de la Germanie* od Cornelise Danckertse. Amsterdam, cca 1635. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001): *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

pokládal za jeden z úkolů tehdejší katedry bádát v oblasti dějin kartografie českých zemí v souvislosti s výzkumem kartografické historie celého střeoevropského prostoru. Jak prozíravá byla jeho tehdejší teze, k jejíž obhájení se z časových důvodů již nedostal, jsem se pokusil demonstrovat u příležitosti vzpomínkového sympozia, které proběhlo v roce 2006 na Univerzitě Karlově v Praze.

Summary

CZECH COUNTRIES IN MAPS OF CENTRAL EUROPE UP TO THE MIDDLE OF THE 17TH CENTURY AND THEIR TYPOLOGICAL CLASSIFICATION

Development of cartographic representation of Czech countries cannot be observed in basic maps of all three historical countries only, but also in the oldest general maps of the Central European area. They are depictions of Bohemia, Moravia and Silesia in maps of German countries published from the end of the 15th century, in Italian maps from the beginning of the 16th century and in maps of French authors and publishers from the beginning to the middle of the 17th century. There exist many of these maps, both manuscript and printed, so that it is necessary to pay attention mainly to printed (typographical) maps and especially to those which had marked a new development stage. Geographical content of map representations of Czech countries in maps of the Central European area is as informative as in separate maps of these territories. Cartographical representation does not end immediately on the other side of our land border, but it links continuously to representation of other Central European countries and regions and stresses political, religious, communication, linguistic and other connections and particularities, which we will evaluate now. Analysis of possible methodical pattern of both Central European maps and maps of individual countries cannot be done without their classification according to the map's type. There are maps characterized by

a common, generally comprehensible type. Their classification is based on a detailed source analysis of the given map which enables construction of cartographic genealogies, from which the position of each individual map is obvious. In a representative selection of about 100 maps we can distinguish, in chronological order, ten typological groups: maps of Cusanus, Etzlaub and Zell types, typological isolated (independent) maps from the 16th century, maps of Tilleman Stella and Abraham Odteko types, maps of Sgrooten type, maps of Mercator-Hondius type, maps of Mercator-Blauue type, typologically isolated (independent) maps of the first half of the 17th century and maps of typological transition of the middle of the 17th century. Without knowing the above typology it is not possible to determine the genealogy of Central European and land (regional) maps up to the middle of the 17th century.

The selection of the presented map is a result of extensive correspondence and numerous visits in West-European collections of the author during the last 25 years – he had here the opportunity to discover new documents on the history of Bohemian, Moravian and Silesian cartography.

- Fig.1 – CUSANUS type. Czech countries in a manuscript map of Central Europe by Henricus Martellus from Ptolemy's manuscript *Descriptio Germania Moderna* (about 1493).
- Fig. 2 – CUSANUS type. Czech countries in a manuscript map of Central Europe by Henricus Martellus from the manuscript *Insularium illustratum*.
- Fig. 3 – CUSANUS type. Czech countries in a printed map of Central Europe by Francesco Rosselli, Florence, about 1447/1448.
- Fig. 4 – CUSANUS type. Czech countries in a copper-engraving *Tabula Moderna Polonia, Ungariae, Bohemiae* by Antonio Salamanca, Rome 1548.
- Fig. 5 – ETZLAUB type. Czech countries in a woodcut by Jérôme de Gourmont *Germania noua descriptio*, Paris, 1548.
- Fig. 6 – ZELL type. Czech countries in a woodcut of Central Europe *Germania descriptio* by Heinrich Zell, published in Strassbourg 1560.
- Fig. 7 – ZELL type. Czech countries in a map of Germany by Giacomo Gastaldi and G. Giolito, Venice, 1552.
- Fig. 8 – ZELL type. Czech countries in a copper-engraving *Nova Germania Descriptio* by George Lily (?) and Michele Tramezzino, Rome 1553.
- Fig. 9 – INDEPENDENT type of the 16th century. Bohemia and Moravia in a printed wall map of Germany by Christoph Kegel (Pyramius), Antwerp 1547.
- Fig. 10 – STELLA/ORTELIUS type. Czech countries in a circular map *Die gemeine Landtaffel des Deutschen Landes* by Tilemann Stella, Wittenberg 1560.
- Fig. 11 – SGROOTEN type. Czech countries in a copper-engraving *Deutschlandt Germania Typus* by Frans Hogenberg, 1st edition, Cologne, 1576.
- Fig. 12 – MERCATOR/HONDIUS type. Czech countries in a map *Germania regnum totius Europae...*, by Matteo Florimi, Siena, about 1600.
- Fig. 13 – MERCATOR/BLAEU type. Czech countries in a copper-engraving *Carte générale de l'Empire d'Allemagne* by Nicolas Langlois, Paris, about 1660.
- Fig. 14 – MERCATOR/BLAEU type. Czech countries in a manuscript wall map *Amore pacis* by Matthaues Merian and Carl Heinrich van der Orten. Frankfurt am Main, after 1650.
- Fig. 15 – INDEPENDENT type of the 1st half of the 17th century. Czech countries in a circular copper-engraving *Geographischer Ausszug Teutscher Nation mit seinen zugehoerigen Land...* by David Manasser, Augsburg, 1631.
- Fig. 16 – INDEPENDENT type of the 1st half of the 17th century. Czech countries in a "road" map *Totius Germania novum Itinerarium Studio* by brethren J. G. and G. C. Jung, Rothenburg, 1641.
- Fig. 17 – INDEPENDENT type of the 1st half of the 17th century. Czech countries in a map *Carte Generale de la Germanie* by Cornelis Danckerts. Amsterdam, about 1635.
- Fig. 1–Fig. 17: For reproduction of map cutouts, map appendices from the work by P. H. Meurer (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn, were used.

(Adresa autora: Kiliansplatz 2, 80339 München.)

Do redakce došlo 28. 11. 2006